

ОДЕСЬКИЙ І САНКТ-ПЕТЕРБУРЗЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНІ ІНСТИТУТИ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА.

Новоросійський університет, заснований в 1865 р. проіснував трохи більш півстоліття і був закритий в 1920 р., разом з іншими українськими університетами. Але вже в наступному 1921 р. в Одесі був відкритий археологічний інститут, правда, проіснувавши трохи більше року. Археологічні інститути з'явилися ще в дореволюційній Росії і були украй цікавим явищем в науковому і навіть суспільному житті свого часу. Метою статті є порівняльний аналіз діяльності Одеського археологічного інституту з Санкт-Петербурзьким зразком, що послужив, при його створенні.

Вітчизняна археологія пройшла тривалий шлях становлення і розвитку¹ і до останньої третини XIX століття досягла таких значних успіхів, що були потрібні кадри професійних археологів. Саме в цей період була усвідомлена необхідність в поглибленій підготовці фахівців. У 1877 р. в Санкт-Петербурзі відкривається перший Археологічний інститут. Ініціатором створення інституту став історик і архівіст Микола Васильович Калачев (1819 - 1885). Метою інституту була підготовка фахівців «із російської старовини, для заняття місць в архівах урядових, суспільних та приватних». М.В. Калачев планував «поставити інститут у тісний зв'язок із вченими суспільствами, учбовими закладами та з провінціальними діячами з археології»².

В інститут, як дійсних студентів з дворічним терміном навчання, приймали осіб, що закінчили курс наук у вищих учбових закладах гуманітарного профілю. Тих, що не мали дипломів про вищу освіту, але з середньою освітою, допускали як вільних або сторонніх слухачів з трирічним терміном навчання за платню у розмірі 30 крб. в рік. Такі слухачі, що отримали вищу освіту, могли за наслідками обов'язкового екзаменаційного випробування або одержати диплом із званням дійсних членів Археологічного інституту, або свідоцтво про успішне закінчення курсу. Так, у «Звіті про стан Петроградського археологічного інституту за 1914-1915 навчальний рік» збереглися списки студентів, які мають одержати атестати на звання дійсних членів після надання посвідчень про закінчення курсу у вищих навчальних³. Серед таких вільних слухачів був і родич відомого археолога-античника Бориса Володимировича Фармаковського. У особистому фонді Фармаковського зберігся лист від родички Іларії Шкляєвой з проханням допомогти влаштувати її сина Миколу в який-небудь вищий учбовий заклад Санкт-Петербурга⁴, а в списках вільних слухачів Археологічного інституту за 1915 р. ми зустрічаємо і самого Миколу Шкляєва⁵. До кінця XIX ст. у інституті готували виключно архівістів, а з 1899 р

почали підготовку і археологів – курс первісної археології, почав читатися М.І. Веселовським лише з 1891 г.⁶ В «Звіті про стан Петроградського археологічного інституту за 1914-1915 навчальний рік» приведений список викладачів і читаних курсів: «Директор інституту, професор М.В. Покровський викладав християнську археологію; професор М.І. Веселовський – первісну археологію, професор С.Ф. Платонов – юридичні старожитності та огляд джерел з російської історії; професор І.О. Шляпкин – російську палеографію, професор М.П. Ліхачев – дипломатику; професор М.М. Каринський – слов'янську палеографію; О.К. Марков – нумізматику; В.В. Майков – археографію; С.М. Гольдштейн – польсько-литовські старожитності; С.А. Розанов – архівознавство та О.А. Спіцин – історичну географію. Більш того, приватно викладали: П.Л. Гусев – новгородські старожитності; К.К. Романов – огляд пам'яток візантійської архітектури; Н.І. Привалов – історію слов'яно-руської піснетворчості та В.К. Лукомський – геральдику»⁷.

Після революції інститут проіснував ще декілька років як самостійний учбовий заклад, причому пріоритет тепер був за археологією. У 1918 р. в інституті читали лекції такі відомі учені, як О.О. Міллер, М.І. Ростовцев, Б.В. Фармаковський, Я.І. Смирнов, Й.А. Орбелі і ін. У 1920 р. були організовані два факультети: архівно-археографічний і археологічний, а влітку 1922 р. Археологічний інститут, був перетворений у Відділення археології і історії мистецтв факультету суспільних наук університету. За час існування інститут закінчили понад півтори тисячі чоловік⁸.

Необхідність в професійних кадрах була така висока, що в 1907 р. в Москві за ініціативою Д.Я. Самоковасова також був відкритий Археологічний інститут з археологічним і археографічним (архівним) відділеннями. Директором інституту став А.І. Успенський. Термін навчання студентів був визначений в три роки, за навчання стягувалася платня 80 крб. в рік. Тут викладалися 24 дисципліни, в основному аналогічні курсам, що читаються в Петербурзькому археологічному інституті⁹. Особливе значення мало відкриття ряду філіалів в Смоленську, Калужі, Вітебську, Нижньому Новгороді, Ярославлі. Заняття в них йшли за скороченою програмою, але проводили їх викладачі самого інституту. У 1922 р. інститут увійшов до складу факультету суспільних наук Московського університету. Його встигли закінчити 289 чоловік¹⁰.

В Одесі в 1921 р. після закриття Новоросійського університету також був відкритий археологічний інститут¹¹. На жаль, історія нашого інституту не так вже відома, оскільки практично не збереглися архіви. У Державному архіві Одеської області (далі - ДАОО) вдалося знайти лише декілька документів, що частково розкривають діяльність інституту. Це, в першу чергу, документи з фонду Одеської губернської інспектури народної освіти (Ф. Р-150. 1919-1925 рр.) – наказ про організацію інституту, а також фонд Одеського

інституту народної освіти, створеного на базі закритого Новоросійського університету (Ф. Р-1593 1920-1931 pp.) – особисті справи викладачів.

Судячи з документів, що збереглися, археологічний інститут в Одесі був відкритий за ініціативою Юліана Григоровича Оксмана¹². Випускник історико-філологічного факультету Санкт-Петербурзького університету по відділенню російської мови і словесності (1915 р.), Оксман якийсь час там викладав (1917-1919) і рік пропрацював в Археологічному інституті в Петрограді (1919). Оксман сприяв організації архівних курсів при інституті. В Одесі Юліан Григорович взяв діяльну участь у відкритті Археологічного інституту, ректором якого був з 15 травня 1921 р. по 1 вересня 1922 р., тобто весь час його існування¹³. Зразками для його створення слугували, наскільки можна судити, Санкт-Петербурзький і Московський археологічні інститути. У березні 1921 р. була створена комісія по установі інституту, яка розробила його учбовий план. Археологічний інститут в Одесі – «высшее специальное учено-учебное заведение. Он имеет цели: а) научное изучение памятников старины и искусства первобытных, античных, украинских и соседних культур; б) подготовку научно-квалифицированных профессиональных работников по археологии, архивоведению, этнографии и музееведению»¹⁴.

Судячи із звіту губернського відділу профосвіти за 1921 р. в інституті знаходилося 95 студентів і 21 викладач¹⁵. Професорсько-викладацький склад працював в інституті за сумісництвом: «Викладачів самостійних археологічний інститут не мав. Всі вони водночас є викладачами інших ВУЗів...»¹⁶, в основному Інституту Народної освіти. У студенти інституту «на підставі вельми ретельно проведених коллоквіїв вступали більшість осіб, що свідомо визначили свої інтереси в галузі археології та архівознавства»¹⁷. Для археологічного відділення учбовим планом передбачалося викладання чотирнадцяти курсів: теорії еволюційних вчень, первісної археології із загальною етнологією, античної археології, геології з палеонтологією, антропології з антропометрією, української археології, української етнографії, фольклору і теоретичної етнографії, історичної географії, історичного краєзнавства, українського мистецтва, епіграфіки, нумізматики, музезнавства, античної палеографії¹⁸.

В інституті були зібрані кращі викладацькі кадри. Проректором став археолог і філолог-класик С.С. Дложевський, а деканом археологічного відділення відомий філолог-класик і історик античного театру Б.В. Варнеке. Ю.Г. Оксман викладав архівознавство (на археографічному відділенні), С.С. Дложевський – стародавні мови і грецьку епіграфіку, Б.В. Варнеке – античну археологію, М.Ф. Болтенко вів практичні заняття і спецкурси по археології, Е.П. Трифільєв – слов'яно-руську археологію, А.Я. Шпаков – юридичні старовини, А.Г. Готалов-Готліб – музезнавство, Р.М. Волков – українську етнографію і фольклор¹⁹. Як згадує одного із студентів археографічного відділення інституту

С.Я. Борової: «Відвідування лекцій було тоді не обов'язковим; багато студентів, в тому числі й автор цих рядків, водночас навчалися в інших вузах, а також поєднували навчання із службою, та, зрозуміло, що на заняттях (вони проходили в другу зміну) були присутні звичайно полтора-два десятка слухачів... Багато з них вже мали закінчену вищу освіту, деякі ще до вступу в інститут почали літературно-наукову діяльність. Автор цих рядків і за віком, і за освітньою підготовкою (шість класів старої середньої школи) був виключенням»²⁰. Але, судячи з усього, студенти, що не мають вищої освіти, були зовсім не виключенням в Одеському археологічному інституті. Окрім вище перелічених предметів, в інституті читалися також дисципліни загально історичного циклу: історія стародавньої Греції (М.І. Мандес), історія Росії (А.В. Флоровський) та ін. Крім того, читання С.С. Длужевським не тільки грецької епіграфіки, але і стародавніх мов свідчить якраз про те, що не у всіх студентів інституту була відповідна підготовка. І більш того, в Одеському інституті був відсутній цілий ряд допоміжних історичних дисциплін, характерних для того ж Санкт-Петербурзького інституту і необхідних для поглибленої підготовки археологів, архівістів і музейних працівників. Порівнюючи курси (див. таблицю), що вивчаються в цих інститутах, можна дійти висновку про те, що Одеський археологічний інститут, швидше був спробою заповнити пропуск в класичній освіті, що вийшов в результаті закриття Новоросійського університету.

Санкт-Петербурзький (Петроградський) археологічний інститут 1914-1915 рр.	Одеський археологічний інститут 1921-1922 рр.
В.В. Майков – археографія С.А. Розанців – архівознавство	Ю.Г. Оксман – архівознавство
Проф. І.О. Шляпкин – російська палеографія; Проф. М.М. Карінський – слов'янська палеографія	
Проф. М.П. Ліхачев – Дипломатика	
В.К. Лукомський – Геральдика (приватний)	
О.К. Марков – Нумізматика	
Проф. М.І. Веселовський – первісна археологія; С.М. Гольдштейн – польсько-литовські старожитності; П.Л. Гусев – новгородські	Б.В. Варнеке – антична археологія; М.Ф. Болтенко - практичні заняття і спецкурси з археології, Є.П. Тріфільєв – слов'яно-руська археологія

старожитності (приватний)	
Проф. С.Ф. Платонов – Юридичні старожитності та огляд джерел з російській історії	О.Я. Шпаков – юридичні старожитності
Проф. М.В. Покровський - християнська археологія	
О.А. Спіцин - історична географія	
К.К. Романов – огляд пам'яток візантійської архітектури (приватний)	
М.І. Привалов – історія слов'яно- руської піснетворчості	Р.М. Волков – українська етнографія і фольклор
	А.Г. Готалов-Готліб – музеєзнавство
	С.С. Дложевський – стародавні мови та грецька епіграфіка
	М.І. Мандес – Історія стародавньої Греції
	А.В. Флоровський – історія Росії

Курси, що читаються Мандесом, Дложевським, Флоровським давали слухачам загально історичні і філологічні знання, що більш відповідало профілю історико-філологічних факультетів дореволюційних університетів. Ще однією відмінною рисою було читання спецкурсу по музеєзнавству (Артемій Григорович Готалов-Готліб), тобто вже усвідомлювалася необхідність і в професійній підготовці музейних співробітників. Співробітником археологічного інституту був і випускник Ніжинського історико-філологічного інституту ім. Кн. Безбородько Роман Михайлович Волков. Він був приват-доцентом і магістрантом спочатку Петроградського університету (1917), а потім і Новоросійського (1918). У археологічному інституті Волков читав українську етнографію і фольклор, оскільки вивчення української культури було одним з складників учбового плану. До речі, російську літературу, етнографію і фольклор України Роман Михайлович читав згодом і в Інституті Народної освіти²¹.

На закінчення хочеться відзначити, що із закриттям археологічного інституту в Одесі була перервана традиція класичної освіти. Навіть відновлення університету в 1933 р. не змогло виправити ситуацію, оскільки припинилася поглиблена філологічна підготовка істориків і оволодіння ними стародавніх мов (латини та грецької). Сам факт існування археологічного інституту в Одесі став хай короткою, але яскравою сторінкою в історії класичної науки.

В даній статті розглядається діяльність Санкт-Петербурзького та Одеського археологічних інститутів. Автор порівнює предмети викладання та приходить до

висновку, що Одеський інститут можливо зрівняти і з університетом по циклу предметів. Особливо відзначається роль Ю.Г. Оксман у створенні Одеського інституту та підкреслюється значення навіть нетривалого існування даного учбового закладу для вищої освіти в Одесі.

Activity of the Saint Petersburg and Odessa archaeological institutes is examined in the article. The author compares the subjects of teaching and comes to conclusion that Odessa institute could be compared with a university as to the list of subjects. The role of Y.G. Oksman is especially marked in creation of the Odessa institute and the value of even a short existence of this educational establishment is underlined for a higher education in Odessa.

Примітки:

1. Тункина И.В. Русская наука о классических древностях юга России (XVIII – середина XIX в.). - СПб., 2002.
2. Отчет о состоянии Археологического института в 1893-1894 учебном году // Русский архив. 1894. - №9. - С.139.
3. РДИА. - Ф.950. - Оп.1. - Д.47. (Н.В. Калачов). Отчет о состоянии Петроградского археологического института за 1914-1915 учебный год. - Л.8.
4. РДИА. - Ф.1073 (1861-1959). Фармаковські. - Оп.1. - Д.372.
5. РДИА. - Ф.950. - Оп.1. - Д.47. - Л.8.
6. Тихонов И.Л. Археология в Санкт-Петербургском университете: Историографические очерки. - СПб., 2003. - С.132, 138.
7. РДИА. - Ф. 950. - Оп. 1. - Д. 47. - Л. 1-1 об.
8. Самошенко В.Н. Археологические институты // Отечественная история: История России с древнейших времен до 1917 года: Энциклопедия. - М., 1994. - Т.1: А-Д. - С.120; Тихонов И.Л. Археология в Санкт-Петербургском университете. - С. 144.
9. Мекк А.К. Справочник Московского археологического института. - М., 1909. - С. 3-17; Памятная книжка для слушателей Московского археологического института. - М., 1916. 32 с.
10. Стрижова Н.Б. Московский археологический институт по материалам Отдела письменных источников Государственного исторического музея // Очерки истории русской и советской археологии. - М., 1991. - С.102-120; Самошенко В.Н. Археологические институты. - С. 120.
11. Боровой С.Я. К истории создания Одесского археологического института и его археографического отделения // Археологический ежегодник, 1978. - С.96-101.
12. ДАОО. - Ф. Р-1593. - Оп.1. - Д.235. - Л.1об.
13. ДАОО. - Ф. Р-1593 (Одесский институт народного образования). - Оп.1. - Д.235; Оксман Юлий Григорьевич. - Лл.1-1 об., л.10 об.
14. ДАОО. Ф. - Р-150. - Оп. 1. - Д. 398. (Одесская губернская инспектура народного образования). Отчеты о работе подведомственных учреждений инспектуры Губпрофобра. Август 1920 – сентябрь 1924 гг. - Л. 30 об.
15. ДАОО. - Ф. Р-150. - Оп. 1. - Д. 398. - Л. 36.
16. ДАОО. - Ф. Р-1395. - Оп. 1. - Д. 3. (Одесский губернский комитет специально-научного и профессионально-технического образования). Приказы губернского комитета специально-научного и профессионально-технического образования. Декабрь 1921 – ноябрь 1922 гг. - Л. 689.
17. ДАОО. - Ф. Р-1395. - Оп. 1. - Д. 3. - Л. 689.

18. Матяш І.Б. Джерела до історії Одеського археологічного інституту // Державний архів Одеської області: Праці. – Одеса, 2001. – Т.4. – С.145.
19. Матяш І.Б. Джерела до історії Одеського археологічного інституту. - С. 146.
20. Боровой С.Я. К истории создания Одесского археологического института. - С.100-101.
21. ДАОО. - Ф.Р – 1593 Институт Народного образования. - Оп.1. - Д.13. Анкетні листи професорсько-викладацького складу та админтехперсоналу. Волков Р.М. - Лл. 12-13.

Список скорочень:

ДАОО – Державний архів Одеської області

РДІА – Російській Державний історичний архів